

## HINGELOENDID ASUSTUSAJALOOSES UURIMISTÖÖS

A. Must

Paari viimase aastakümne jooksul on hingeloenditest kujunenud ajaloolaste (aga ka etnograafide, toponüümika uurijate jne.) poolt väga sageli kasutatav allikmaterjal, millela XVIII sajandi lõpu ja XIX sajandi esimese poole Eesti talurahva ajaloo vähegi detailsem uurimine oleks võimatu. Kuna kirjanduses on allika tekkeloost, usaldusväärsest ajaloolis-demograafilises uurimistöös ning senisest kasutamisest põhjalikult kirjutatud,<sup>1</sup> ei tarvitse nimetatud küsimustel siinkohal pikemalt peatuda.

Valime käsitlemiseks kaks hingeloendite kasutamise tahku, mis asustusajaloolaste kõrval peaksid huvi pakkuma ka naaberdistipliinide esindajatele. Püüame mõningate Pärnu- ja Viljandimaa hingeloendite põhjal leida vastuse kahele küsimusele: millised on kolme viimase hingederevisjoni<sup>2</sup> (VIII — 1834., IX — 1850. ja X — 1858. a.) protokollide kasutamise võimalused ja usaldusväärsus 1) talundite arvu dünaamika ja 2) talurahva migratsiooni uurimisel?

Talundite arvu ja selle dünaamika kajastumise tõepärasus hingeloendides ei ole oluliseks sõlmküsimuseks mitte ainult asustusajaloo uurimisel, vaid ka talurahva sotsiaalse struktuuri, sotsiaalse mobiilsuse jt. probleemide käsitlemisel. Talurahva migratsiooniprotsesside tundmine aga peaks peale asustusajaloolaste ja demograafide pakkuma nii mõndagi huvitavat näiteks etnograafidele ja folkloristidele, luues võimalusi kultuurielementide edasikandumise protsesside täpsemaks tundmaõppimiseks.

Esimesel pilgul näib, et kuna rahvastik on hingeloendis fikseeritud perede kaupa (esmalts tuuakse ära talu (kõrtsi, metsavahikoha jne.) number ja nimetus, alles seejärel andmed seal

---

<sup>1</sup> Vahtre S. Eestimaa talurahvas hingeloendite andmeil. Ajaloolis-demograafiline uurimus. Tallinn, 1973.

<sup>2</sup> Tähelepanu koondamine just kolmele viimasele hingeloendusele tuleb üheltpoolt allikalistest põhjustest — perekonnanimede olemasolu teeb võimalikuks erinevates allikates leiduvate inimeste identifitseerimise. Teiselt poolt on just nimetatud hingeloenduste usaldusväärsus kõige küsitavam.

elavate inimeste kohta); annavad hingeloendid talundite arvu dünaamikast täiusliku ülevaate. Ometi on erinevad uurijad (ja omaaegsed praktikud) hingeloendite kasutamisel maininud mitmeid ebakõlasid, millede arv varasema perioodi osas on veel tagasihoidlik, kolme viimase hingeloenduse puhul aga juba üsna märkimisväärne. Konsistooriumi materjalides märgitakse, et näiteks Audru pastoraadi hingeloendes ja vakuraamatus ei kajastu kolme talu juurdetekkimine partselleerumise tulemusena XVIII—XIX sajandi vahetuse paiku.<sup>3</sup> Sageli ei haaku hingeloendite sissekanded samast perioodist pärinevate vakuraamatute andmestikuga. Vasturääkivusi tekib ka hingeloendite andmete kõrvutamisel maade mõõdistamise ja kaardistamise materjalidega. Nii kurdetakse Liivimaa kroonumõisate maamõõdu- ja revisjonikomisjoni esildises Riigivarade Ministeeriumi teisele departemangule 1842. aastast, et Tori ja Võlla kroonumõisates on viimasest kaardistamisest möödunud 14 resp. 18 aasta jooksul põllumajandusmaa pindala ning talundite arvu kasv olnud nii hoogne, et tegelikkusele vastava kaardi saamiseks tuleb mõõdistamistöid uuesti otsast alustada<sup>4</sup>. Hingeloendite andmeil oli talundite arvu kasv kummaski mõisas minimaalne.

Hingeloendite usaldusväärsuse hindamiseks kõrvutame nende andmestikku kiriku meetrikaraamatute sissekannetega.

1832. a. vastuvõetud kirikuseaduse alusel tulid alates 1834. aastast kasutusele ühtsed tabelikujulised meetrikaraamatud<sup>5</sup>. Sünnimeetrikasse kanti mõis, mille alla vanemad kuulusid, lapse sünni- ja ristimise kuupäev, tema sugu, nimi, vanemate nimed ja tavaliselt ka isa sotsiaalne seisund ning elukoht (talu, kõrts jne.), samuti vaderite nimed. Abielumeetrikast leiame andmed laulatuse kuupäeva, abiellujate vanuse ja senise perekonnaseisu (vallaline, lesk) ning elukoha (millise mõisa alla kuuluvad) kohta, surmameetrikast — andmed surma ning matuste kuupäevadega, surnu vanuse, perekonnaseisu (vallaline, abielus, lesk), elukoha ja sotsiaalse seisundiga.

EELK koguduste kirikumeetrikate sissekanded on käsitietava perioodi kohta täpsed ja haaravad (kuni usuvahetusliikumiseni) kogu rahvastiku. Nende kasutamist asustusajaloolises uurimistöös raskendab üheltpoolt iga pere kohta esitatud andmete pihustatus ristimiste, laulatuste ja matuste kronoloogilisel printsiibil sissekandmise tulemusena, teiselt poolt aga kiriku- ja administratiivsete kihelkondade piiride olulised erinevused.<sup>6</sup>

<sup>3</sup> ENSV RAKA, f. 1187, nim. 1, s. 67, l. 32.

<sup>4</sup> ЦГИА СССР, ф. 384, оп. 1, ед. хр. 1984, л. 6 об. —9.

<sup>5</sup> Полное Собрание Законов Российской империи Собр. II, Том VII. СПб., с. 956—1022.

<sup>6</sup> Ligi H. Talurahva arv ja paiknemine Lõuna-Eestis. — Uurimusi Läänemere- ja ajalooajaloost, II. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised, 1976, vihik 371, lk. 46.

Valime detailsemaks kontrollimiseks Tori kihelkonna keske mõisa — Tori hingeloendid.<sup>7</sup> Kasutame perekonnaajaloo taastamise meetodit (mida seni veel anonüümne uurija on Paistu kihelkonna Holstre mõisa kohta kasutanud juba 1930. aastate lõpul — 1940. aastate algul).<sup>8</sup> Esmalt koostame hingeloendite alusel perekaardid. Seejärel kopeerime 1834.—1858. a. sünnimeetrika sissekanded<sup>9</sup> (sünni daatum, isa ja ema nimed, lapse nimi, elukoht (talu), isa sotsiaalne seisund (peremees, sulane, saunik, mõisa-teenija jne.), täites iga sünni kohta eraldi kaardi. Kaardid süstematiseerime vanemate perekonna- ja eesnimede alusel. Eelnevalt koostatud abielupaaride registrite abil kanname meetrika andmed perekaartidele. Kui näiteks abielupaaril sündis neljateistkümne aasta jooksul kümme last, saame perekaardilt andmed laste isa elukoha (samuti sotsiaalse seisundi) muutmise kohta neljateistkümne aasta jooksul ühe-kaheaastaste intervallidega. Saadud andmestikku aitaks veelgi tihendada abielu- ja surma-meetrikate kaasatõmbamine.

Esimene ebakõla ilmnis juba kummastki allikast pärinevate talunimede võrdlemisel: meetrikaraamatuis oli terve hulk toponüüme, mis hingeloendeis puuduvad (kuid on osaliselt kohapeal tänaseni kasutusel).

Järgnevalt näeme perekaartidelt, et vallasisene rahvastiku mehhaaniline liikumine (tülikad ühest talust maha- ja teisele arvelekandmised) leiab viimases kolmes hingeloendis harva kajastamist. Sageli on Tori hingeloendeis ühe taluperena märgitud ühest talust põlvnevad, kuid juba mitmes erinevas kohas elavad inimesed. Nii näiteks jagunevad X hingeloendi andmeil Tohera Peedi talus (nr. 5) elanud inimesed perekaartide järgi juba enne IX revisjoni järgmiselt: 1) Tohera Peedi talu pere, sulased; 2) mõisa kilter (peremehe vend) oma naise ja lastega (lapsed sündinud Tori mõisas 1847—1857); 3) *Wirrakoninna* talu pererahvas (lapsed sündinud *Wirrakoninna* talus 1839—1855); 4) Suigu-Kingu metsavaht oma naise ja lastega (lapsed sündinud Suigu-Kingu metsavahitalus 1846—1856); 5) Murro talu sulane naise ja lastega. Märgitud kohad asusid linnulennult mõõtes Toherast 6, 8, 11 ja 16 kilomeetri kaugusel.

Hingeloendites tõuseb Tori mõisa talundite arv 1858. aastaks 98-lt 103-le, perekaartide andmetel 242-le.

Kaardikirjeldusraamatud 1827. ja 1857. aastast; Tori valla pearaharaamat 1845.—1858. aastast<sup>10</sup> jne. haakuvad hästi perekaartidega. Talundite arvu võimaldavad nad määrata muidugi eespoolkirjeldatust tunduvalt väiksema tööjõukuluga.

<sup>7</sup> ENSV RAKA, f. 1865, nim. 3, s. 273/5, 274/6, 276/2.

<sup>8</sup> Vt. ENSV RAKA, f. 1865, nim. 3, s. 216/5—216/9.

<sup>9</sup> ENSV RAKA, f. 1282, nim. 1, s. 22—40.

<sup>10</sup> Läti NSV RAKA, f. 186, nim. 3, s. 659 ja 663; ENSV RAKA, f. 3756, nim. 1, s. 129.

Võrreldes andmeid talundite arvu kohta hingeloendite ja kaardikirjeldusraamatute ning vakuraamatute alusel ka teiste Edela-Eesti mõisatega, näeme siingi kohati üsna olulisi erinevusi (vt. tabel 1).

Tabel 1

Talundite arvukus mõnedes Edela-Eesti mõisates  
hingeloendite ning kaardikirjeldusraamatute alusel <sup>11</sup>

Mõis	Aasta	Talundite arv	
		Hingeloendis	Kaardikirjeldus- raamatuis
Audru pastoraat	1834	37	—
	1842	—	45
	1850	36	—
	1857	—	45
	1858	36	—
Võlla	1858	56	141
Vana-Suislepa	1858	63	72
Sindi	1850	38	—
	1856	—	68
	1858	38	—
Reiu	1850	25	—
	1855	—	38
	1858	26	—
Vilivere	1858	33	38
Häädemeeste	1834	33	—
	1837	—	38
	1850	33	—
Kihnu	1844	—	79
	1850	46	—
	1854	—	82
	1858	46	—

Kohati sunnivad aalika usadusvääruses kahtlema ka ainult hingeloendi enese andmed. Nii näiteks torkab Pärnu kihelkonna Tammiste mõisa 1850. a. hingeloendis silma *Nido* (nr. 49) talu,

<sup>11</sup> ENSV RAKA, f. 1000, nim. 2, s. 841; f. 1274, nim. 1, s. 102; f. 1865, nim. 3, s. 169/1, 169/7, 170/7, 234/1/a, 235/1, 270/5, 275/4, 278/2, 279/2; f. 4703, nim. 1, s. 6; Läti NSV RAKA, f. 186, nim. 3, s. 173, 335, 337, 715, 727.

mis on asustatud. Seal elab ainult üks inimene, Karl Walter, kes on kolm (!) aastat vana.<sup>12</sup> Kuidas pidi selline olukord tegelikkuses välja nägema? Liivimaa kubermanguvalitsuse poolt 1850. a. 20. märtsil välja antud instruksioon seletab asja ära:

«Need, kes pärrast omma vannemate surma järrele jäänud, ni hästi täiskasvanud kui need, kes lapse järges, peavad, kui nemmad ka Plakatpasside peal ehk issiärralise tunnistustähtede, ehk hopis ilma tähheta ... võeris koggokondades ellavad, ommeti seal kohhal hingeramato sisse kirjutud sama, kus nende vannemad hingekirjotusse ajal ülleskirjotatud on».<sup>13</sup> Hingeloendite näol on meil tegemist ikkagi fiskaalsete dokumentidega, mille esmaseks ülesandeks oli riigimaksude ja nekrutikohustuse aluseks oleva hingede arvu kindlaksmääramine, ka statistika. Hingeloenduste läbiviimise kord, mille puhul nõuti kõigi meeshingede eelmise revisjoni aegsete andmete ümberkirjutamist, alles seejärel vahepealsete muutuste ning hetkeseisu fikseerimist, vajutas hingeloendeile otsekui kipsvormi, mis võis ühtsena näidata juba ammu jagunenud talusid. Seepärast tuleb hingeloendeis talundite arvu (vastavalt ka talurahva sotsiaalse struktuuri ja sotsiaalse mobiilsuse) kohta esitatud andmetesse suhtuda suure ettevaatusega.

Peatume järgnevalt teisel küsimusel — kuidas hinnata hingeloendite usaldusväärsust talurahva migratsiooni kajastamisel.

Talurahva migratsiooni kajastavad andmed esinevad kahel kujul: hingeloendites ning nende lõppu köidetud ümberarvestuslehtedes. Hingeloendid on omavahel seotud. Iga revisjoni puhul tuuakse ära kõigi meessoost isikute kohta eelmise hingeloenduse aegsed andmed: vanus, endine (sisserännanuil) või uus elukoht (väljarännanuil). Kui migrant on antud mõisa territooriumile asunud peale üht ning siit lahkunud juba enne järgmist revisjoni, ei leia tema kohalviibimine hingeloendeis tavaliselt märkimist. Samuti näitavad hingeloendid väljarännanud meeshingede arvu tegelikust mõnevõrra väiksemana: puuduvad andmed väljarännanute pärast eelmist revisjoni sündinud perekonnaliikmete kohta. Naiste migratsioon kajastub revisjoniprotokollides vaid erandkorral. Seetõttu tuleb uurimistöös eelistada ülalnimetatud puudustest vabasid ümberarvestuslehti — need annavad jooksva ülevaate kõikidest (ka naishingede) antud piirkonda sisse- või väljarändamise juhtumitest. Kuid kas ümberarvestuslehtedes leiavad kajastamist kõik tegelikult asetleidnud talupoegade ühest kogukonnast teise ümberasumised? Vastuse saamiseks pöördume veelkord tagasi ülalkirjeldatud perekartaartide juurde.

EELK Tori koguduse meetrikaraamatute andmeil sündis 1834.—1858. a. Tori mõisas ja taludes 953 poissi (töö lihtsustamise huvides piirdume järgnevalt vaid meeshingede andmete

<sup>12</sup> ENSV RAKA, f. 1865, nim. 3, s. 234/4.

<sup>13</sup> ENSV RAKA, f. 1296, nim. 1, s. 186, l. 14 p.

kasutamise). Perekaartide hingeloendite alusel koostatud osas leiduvad andmed 734 poisi kohta. Täielikult haakuvad andmed 642 juhul. Perekaartidesse on sobitatud veel 213 sünnimeetrika sissekande andmed: need kajastavad poisse, kelle vanemad on hingeloendeis fikseeritud, kuid kelle enda kogu eluiga mahtus kahe loenduse vahelisse perioodi ja seepärast ei saagi nende olemasolu hingeloendeis kajastuda.

Lõppkokkuvõttes ei sobinud perekaartidega 98 sünnimeetrika põhjal koostatud kaarti (s. o. 10,3% nende koguarvust): hingeloendeis sellenimelised vanemad puudusid. Ometi on «sobimatu-  
tel» kaartidel fikseeritud vanemad konkreetsetes Tori taludes elanud (lapsi saanud) nii enne kui pärast üht või teist hingeloendust. Torkab silma ridamisi selliste perekonnanimede kandjaid, keda Tori hingeloendeis üldse ei esine. Nii on meetrika andmeil enne ja pärast IX revisjoni Toris elanud Mihkel ja Ann Jansonid (hingekirjas Riintalis), Kristjan (Christian) ja Liso Martinsonid, Peeter ja Anno Paljapead, Jaan ja Marri Sanderid, Andres ja Kadri Schmidtid jne. Kristjan Reinhold on aastail 1844—1853 saanud Tori vallas viie seadusliku lapse isaks, matnud ühe ja abiellunud teise naisega — hingeloendite andmetel on ta kogu selle aja Vändras elanud. Jakob (ka Jaak) ja Liso Wiedermanni esimene laps, poeg Jaan on sündinud 1842. a. augustis Puista talu sulase pojana, viies laps, tütar Anna, sündis 1856. aastal juba peremehe tütrena. Tori hingeloendeis ei ole tervest perekonnast kedagi.<sup>14</sup>

Kes olid need inimesed, kes faktiliselt küll elasid valla piires, kuid kelle kohalolekut hingeloendid ei kajasta? Ilmselt oli enamikul juhtudel tegemist inimestega, kes elasid Toris teise kogukonna loa ja passiga (ka mõned (eru)soldatite ja madruste perekonnad, keda hingeloendid ei kajasta). Passiraamatuid, mis võimaldavad jälgida talupoegade väljaspool oma valda viibimise kestust ja iseloomu, on Edela-Eesti alalt enne 1858. aastat säilinud vaid mõni üksik. Naabruses asuva Viluvere valla passiraamat näitab, et aastail 1852—1858 sai seal passi Tori valda asumiseks 18 erinevat inimest (pass on neile välja antud kokku 39 korral). Pärnu linna on lubatud 28 inimest (84 passi), Sindi valda ja Sindi vabrikusse 14 inimest (33 passi), Tallinnasse 6 inimest (8 passi), üks mees on kogu perioodi kestel elanud Riias jne.<sup>15</sup> Mihkli kirikumõisa passiraamatu andmeil moodustasid seal väljaspool koduvalda elavad (Tallinnas, Pärnus, Sindis, Peterburis, Riias jne.) mehed 1858. a. 13% valla meeshingede üldar-

<sup>14</sup> Nimede transkriptsiooni erinevusi (*Damm — Tam, Jürgens — Jürgensohn, Ruhs — Ruus — Truhs, Schmidt — Mitt*, aga ka *Jürvetson — Jurikson, Kornfeldt — Kurn*) on arvestatud ning need pole osutunud takistuseks perekaartide koostamisel.

<sup>15</sup> ENSV RAKA, f. 4703, nim. 1, s. 20.

vust.<sup>16</sup> Passi saajatena korduvad ühed ja samad isikud. On välja kujunenud rühm inimesi, kes seisavad küll oma koduvalla hingekirjas, kuid elavad pidevalt väljaspool selle piire.

Hingeloendite põhjal perekartidele kantud andmed jäid sünimeetrika sissekannetega katmata 92 juhul (s. o. 12,5% hingeloendeis leiduvate poiste koguarvust). Võimalikke seletusi on kolm: 1) lapsed on ristitud naaberkihelkondades; 2) tegemist on vene õigeusu kirikus ristitud lastega; 3) laste vanemad kuulusid vaid formaalselt siinsesse hingekirja, elasid ise aga hoopis mujal. Kuna Tori kroonumõis moodustas kihelkonna tuumiku, ei tule laste ristimine naaberkihelkondades märkimisväärses ulatuses arvesse.<sup>17</sup> Teine mõjur on arvestatav vaid vaadeldava perioodi teisel poolel. Usuvahetusliikumine jõudis Torisse 1840. aastate lõpul ega omanud siin erilist ulatust. H. Kruusi andmetel läks Tori vallas apostlikku õigeusku vaid 59 meeshinge (4,9% üldarvust).<sup>18</sup>

Kõige suuremat tähtsust näib omavat kolmas tegur.<sup>19</sup> S. Vahtre märgib oma Eestimaa rahvastikku käsitlevas monograafias, et rahvastiku mehhaanilise liikumise uurimisel ei tohi unustada talupoegade siirdumist linna, mida hingeloendid ei kajasta.<sup>20</sup> Pärnu- ja Viljandimaa puhul lisandub neile veel väljaspool linnu paiknevate suurte tööstusettevõtete (Sindi ja Rõika-Meleski vabrikud) rahvastikku akumul eeriv mõju. Liivimaa tsiviilkuberneri G. v. Fölkersahmi 1842. a. aruandest tsaarile ilmneb, et 22% kubermangu tööstustöolistest töötasid Sindi vabrikus.<sup>21</sup> Tori valla pearaharaamatu andmeil on 1845.—1858. aastail Sindi vabrikuasulas elanud pidevalt umbes 30 Tori valla maksukohustuslasest talupoega. (13 meest on siin elanud perioodi esimesest kuni viimase aastani).<sup>22</sup> Neile lisanduvad mõned ärateeninud nekrutid ja end nekrutikohustusest vabaks ostnud mehed (kes pääsesid vallast lihtsamini välja).

Ei saa väita, nagu oleks vabriku rahvastikku akumul eeriv mõju Tori kihelkonna (mille piires Sindi kalevivabrik asus) spet-

<sup>16</sup> ENSV RAKA, f. 1278, nim. 1, s. 241.

<sup>17</sup> Konkreetset oleme kontrollinud Tori kihelkonna mõisates sündinud laste ristimisjuhtumeid teistes kirikutes varasema perioodi osas. 1787—1809 ristiti Pärnus 25 Sindi mõisas sündinud last (ENSV RAKA, f. 1279, nim. 2, s. 4). Valdav osa Suigu mõisa territooriumil sündinud lastest ristiti Pärnu-Jaagupi kirikus (ENSV RAKA, f. 1280, nim. 2, s. 5). Tori mõisa hingekirjas olevatest lastest on sel perioodil vaid üks ristitud Pärnus.

<sup>18</sup> Kruus H. Talurahva käärimine Lõuna-Eestis XIX sajandi 40-ndail aastail. Tartu, 1930, lk. 383.

<sup>19</sup> Analoogilise nähtuse kohta vt.: Tiik L. Mihkel Fuhrmann ja tema osa Siberi uurimisel. — Eesti Loodus, 1977, nr. 1, lk. 29—34. (Hingeloendite andmeil jääb mulje, nagu oleks teenekas Siberi-uuri ja kõik oma ekspeditsioonid sooritanud kodutalust lahkumata.)

<sup>20</sup> Vahtre S. Op. eit., lk. 197.

<sup>21</sup> ENSV RAKA, f. 291, nim. 1, s. 7246, l. 340 p. jj.

<sup>22</sup> ENSV RAKA, f. 3756, nim. 1, s. 129.

siifiline nähtus. Sellest annab kaudselt tunnistust 1836.—1853. a. vabrikus töötades surnud luteriusuliste tööliste koduvaldade loetelu.<sup>23</sup> Rohkesti on talupoegi vabrikusse tulnud Pärnu-Jaagupi kihelkonnast (46 surmajuhtumit) (ka Pärnu I kihelkonnakohtu andmeil töötas 1858. a. ainuüksi Pärnu-Jaagupi kihelkonna Enge-Uduvere hingekirjas seisnuist 40 töövõimelist meest Sindi vabrikus, kaks olid üle läinud Narva vabrikusse jne.).<sup>24</sup> Loetelus on arvukamad veel Tõstamaa (24) ja Vändra (17); tulnukaid on olnud Pilstvere (11) ja Pärnu (11) kihelkondadest ning Saaremaalt (10). Tori kihelkonnast (v. a. Sindist) on loetelusse kantud vaid 10 inimest.

Teatud osa etendasid ka väiksemad vabrikud. Näiteks *Wendensteini* (Võnnukivi, nüüd Urumarja) siidivabriku 48 tööliste hulgas töötas Pärnu sillakohtu andmeil 9 Tori valla meest, 12 inimest Pärnu-Jaagupi kihelkonnast jne.<sup>25</sup>

Nii selgub, et hingeloendid ja ümberkirjutuslehed ei kajasta talurahva migratsiooni kogu ulatust. Ligikaudu kümnendik(!) valla fertiilsest elanikkonnast (valdavalt immigrandid) ja suure osa inimeste faktiline vallast lahkumine (sealhulgas linnadesse ja vabrikuasulaisse suundumine) ei leia hingeloendes kajastamist («ametlik», hingeloendes kajastuv sisseränne Tori valda 1834—1858. a. oli 80 meeshinge, 5,8% nende üldarvust).<sup>26</sup>

Eelöeldust ilmneb, et hingeloendite ning ümberarvestuslehtede alusel talurahva migratsiooni kohta saadud arvulised andmed osutuvad tegelikust mõnevõrra väiksemateks.

Ometi pakuvad hingeloendid ja ümberarvestuslehed talurahva mehhaanilise liikumise kohta väga palju huvitavat teavet. Nii võimaldavad nad jälgida talurahva migratsiooni geograafilist kulgu ning välja selgitada, millistes piirkondades oli migratsioobilanss positiivne (suhteline tööjõu defitsiit), millistes negatiivne (suhteline ülerahvastus).<sup>27</sup> Koostame iga Pärnu- ja Viljandimaa kihelkonna kohta migratsioonikaardi. Reljeefsema ülevaate saamiseks domineerivatest migratsioonisuundadest on iga kihelkonna puhul suuremast näitajast (sisse- või väljarändest) lahutatud väiksem ning kaardile kantud vaid saadud vahe.<sup>28</sup>

Mõningaid üldistusi võimaldab teha juba põgus tutvumine migratsioonikaartidega. Väljaränne domineeris Pärnu-Jaagupi,

<sup>23</sup> ENSV RAKA, f. 1282, nim. 1, s. 22—55.

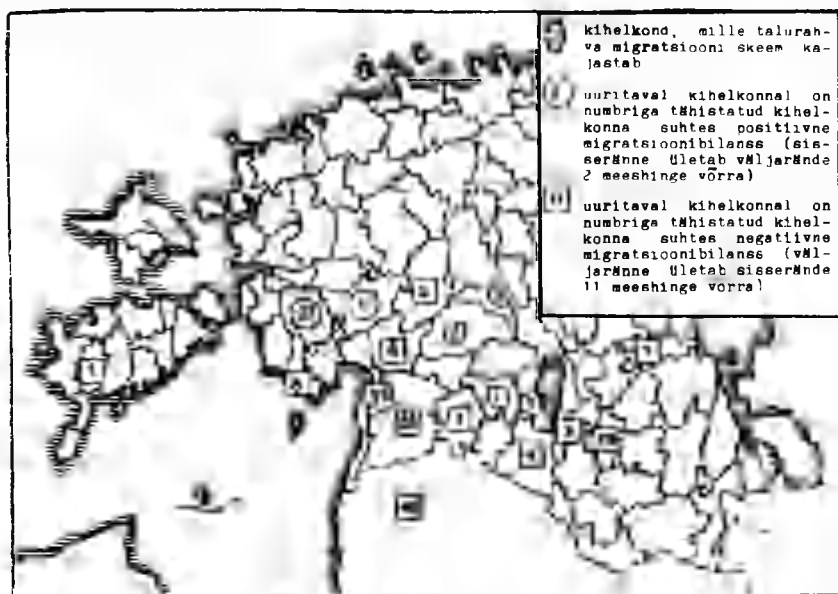
<sup>24</sup> ENSV RAKA, f. 929, nim. 1, s. 3559.

<sup>25</sup> ENSV RAKA, f. 951, nim. 1, s. 3050.

<sup>26</sup> Siin pole arvestatud 18 meeshinge, kes sattusid Tori valla hingekirja 1857. a. Tori mõisa ja pastoraadi piiride reguleerimise tulemusena, ilma et oleksid tegelikult oma elukohta muutnud.

<sup>27</sup> Talurahva migratsiooni kohta Edela-Eestis on autoril valmimas eriuurimus. Käesolevas piirdume vaid mõne näite esitamisega.

<sup>28</sup> Näit.: Kolga-Jaani kihelkonnast on 1834.—1850. a. Põltsamaa kihelkonda asunud 66, Põltsamaa kihelkonnast Kolga-Jaani kihelkonda aga 14 meeshinge. Kolga-Jaani kihelkonna migratsioonikaardile kanname 14—66=—52.



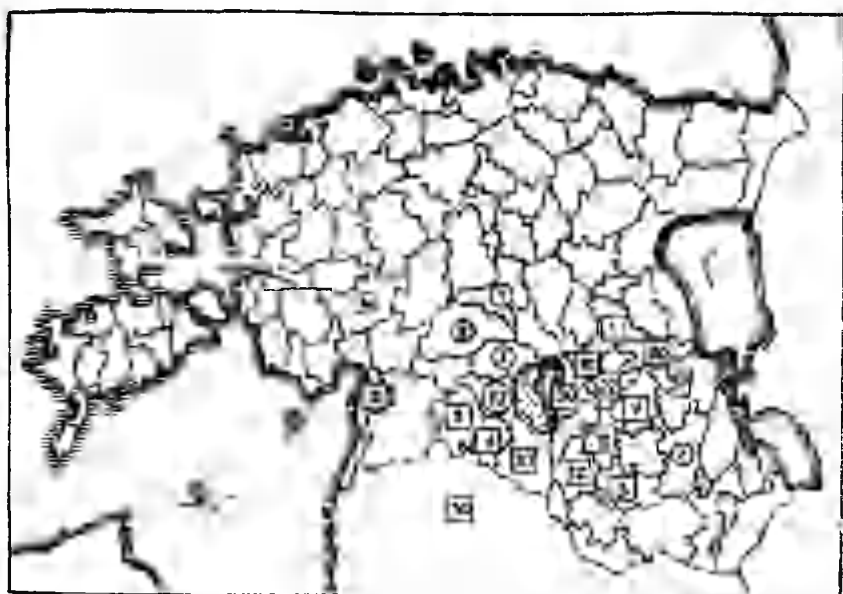
Joonis 1. Audru kihelkonna talurahva migratsioon 1816—1858.



Joonis 2. Tori kihelkonna talurahva migratsioon 1816—1858.



Joonis 3. Kolga-Jaani kihelkonna talurahva migratsioon 1834—1850.



Joonis 4. Tarvastu kihelkonna talurahva migratsioon 1834—1858.

Vändra, Tarvastu, Viljandi, Paistu, Suure-Jaani, Mikhli ja Tõstamaa kihelkonnas. Sisseränne domineeris tugevalt Pärnu kihelkonnas ja Saardes. Hulgaliselt on Edela-Eestist rahvast saanud Põhja-Läti ja Tartumaa.

Migratsioonikaartidega haakuvad hästi omaaegse perioodika teated. Kolga-Jaani kihelkonna Võisiku mõisa suhtelisest ülerahvastusest räägib pärisorjuse aegu meenutav kuulutus Liivimaa kubermangu ametlikus teatajas. Nimelt lubati kõigil mõisnikel ja valdadel Võisikult oma maadele ümberasustamiseks 116 vabadikuperekonna hulgast sobivaid välja valida.<sup>29</sup> Töökäte puudusest Salatsi kihelkonnas räägivad teated 1832. aastast. Ajalehes kuulutati, et seal on «rohkesti häid talukohti välja pakkuda», suurel osal pakutavatest maadest asunud veel hiljuti «okaspuumets pihlaka ja tammepuudega segamini», maa olevat kerge harida ja hästi viljakas ning talukoha sisseseadmiseks lubati prii-aastaid.<sup>30</sup> Salatsi ümbrus (vt. joonised) sai järgnevatel aastatel Pärnumaalt rohkesti töökäsi.

Massiline ümberasumine Pärnu kihelkonda võib tunduda ootuspärasena (maakonnalinna naabus; Pärnu agulid asusid maakihelkonna territooriumil). Ometi polnud ümberasumiste mõjuriks linna peibutused. Rahvatraditsiooni andmetel olevat XIX sajandil just Surju-Uulu alad saanud rohkesti lisarahvast Torist.<sup>31</sup> Ülaloodud migratsioonikaardid kinnitavad nende teadete paikapidavust. Rõhuv enamus Pärnu kihelkonda siirdunuist on elama asunud selle Soomaale jäänud ossa, ekstensiivse sisekolonisatsiooni ühte peamisse keskusse, Surju.

Püüame hingeloendite abil välja selgitada ka migratsiooni kõige olulisemaid mõjureid. Selleks jälgime, mis sai migrantidest uues elukohas. Valdav osa neist sai rendiperemeesteks väiketalu-des, sageli just vastrajatud uudismaataludes.

Hingeloendite ja ümberarvestuslehtede näol on asustusajaloolaste käsutuses väärtuslik ajalooallikas, mis pakub huvitavat teavet eelkõige talurahva migratsiooni uurimiseks. Kuid nii selle kui ka teiste probleemide käsitlemisel nõuavad hingeloendid uurijalt kindlasti kriitilist lähenemist, uuritava paikkonna võimalike iseärasuste tundmist ning eelkõige hingeloendite kompleksset kasutamist koos kiriku meetrikaraamatute, vakuraamatute, kartograafiliste materjalidega ning teiste allikatega.

<sup>29</sup> Tallorahwa kuulutaja, 1859, nr. 4, 5.

<sup>30</sup> Tallorahwa kuulutaja, 1832, nr. 1, 2, 3.

<sup>31</sup> Pärnumaa. Maateaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus / Toim. A. Tammekann jt. Tartu, 1930, lk. 212.

## К ВОПРОСУ О ДОСТОВЕРНОСТИ РЕВИЗСКИХ СКАЗОК ПРИ ИЗУЧЕНИИ ИСТОРИИ ЗАСЕЛЕНИЯ

А. Муст

Резюме

В статье на базе материалов Юго-Восточной Эстонии (Пярнуского и Вильяндиского уездов) рассматриваются возможности использования протоколов трех последних подушных ревизий (VIII — в 1834 г., IX — в 1850 г. и X — в 1858 г.) при изучении вопроса о динамике численности крестьянских хозяйств и при изучении миграции крестьянства. Предметом более подробного изучения являются ревизские сказки казенного имения Тори (Ториский кихельконд). В результате сравнительного анализа ревизских сказок и церковных метрических книг выяснилось, что в ряде случаев ревизские сказки игнорируют факты раздробления крестьянских хозяйств. Крестьяне, родом из одного и того же крестьянского хозяйства, но практически уже длительное время живущие в других местах, в ревизских сказках зафиксированы как одно единое семейство. В результате, количество крестьянских хозяйств в источнике значительно меньше действительного. Так, например, в казенном имении Тори количество крестьянских хозяйств, по данным ревизских сказок, к 1858 г. достигло 103, а на самом деле — 242. Это обстоятельство препятствует использованию ревизских сказок и при изучении социальной структуры и социальной мобильности крестьянства.

Переселение крестьян в ревизских сказках и в переписных листах отражено не в полном объеме. Об этом свидетельствуют церковные метрические книги (регистрации рождений), где зафиксирован целый ряд семей, которые длительное время жили (рождались дети) в данной местности, но не отмечены в ревизских сказках.

Ревизские сказки и переписные листы позволяют нам получить интересные данные о географической направленности крестьянского переселения, а также выяснить преобладание иммиграции (сравнительная нехватка рабочей силы) или эмиграции (сравнительное переселение). Составленные автором на базе ревизских сказок схемы показывают географические рамки миграций крестьян четырех кихелькондов (церковных приходов) Юго-Западной Эстонии.

# LISTEN DER SEELENREVISIONEN IN DER UNTERSUCHUNGEN DER SIEDLUNGSGESCHICHTE

A. Must

## Zusammenfassung

Im Artikel betrachtet man die Anwendungsmöglichkeiten der Revisionslisten der Untersuchung der Zahldynamik der Gesinde und der Bauernmigration während der drei letzten Seelenrevisionen (die 8. — 1834, die 9. — 1850 und die 10. — 1858) im Südwest-Estland (Viljandi-(Fellin-) und Pernauerland). Ausführlicher betrachtet man die Listen der Seelenrevisionen von Kronsgut Tori (Torgel) Kirchspiel Tori.

Als Ergebnis des Vergleichs der Angaben von Listen der Seelenrevisionen und der Metrikbüchern der Kirche war zu ersehen, dass in den Listen der Seelenrevisionen die Parzellierung der Bauernhöfe oft gar nicht zum Ausdruck kommt. Die Bauern, die aus ein — und demselben Bauernhof stammen, aber schon seit Jahren in verschiedenen Gegenden wohnen, sind in den Listen der Seelenrevisionen als einheitliche Familie und in ihrem ehemaligen Wohnsitz registriert. Aus diesem Grunde geben die Listen der Seelenrevisionen die Anzahl der Bauernhöfe geringer als sie in Wirklichkeit ist. Auf dem Kronsgut Tori stieg die Zahl der Bauernhöfe nach den Angaben der Listen der Seelenrevisionen im Jahre 1858 auf 103, in Wirklichkeit aber auf 242. Diese Angaben erschweren bedeutend die Benutzung der Quellen dieser Listen bei der Untersuchung der sozialen Struktur der Bauern.

In den Listen der Seelenrevisionen und in den Umschreibungslisten kommt auch die Migration nicht zum Ausdruck. Davon zeugen die Kirche Metrikbücher (Geburtsregister), wo mehrere Familien, die lange Zeit in gegebener Gegend wohnten und Kinder bekamen, die aber in den Listen der Seelenrevisionen nicht vorkommen.

Listen der Seelenrevisionen und Umschreibungslisten können uns eine recht interessante Auskunft über die geographische Verteilung der Bauernmigration geben. Sie ermöglichen uns aufzuklären, in welchen Gebieten während dieser Periode die Einwanderung (relativer Fehlbetrag der Arbeitskräfte) und in welchen Gebieten die Auswanderung (relative Überbevölkerung) dominierte.

Auf Grund der Listen der Seelenrevisionen verfasste Schematas zeigen die geographische Verteilung der Bauernmigration in vier Kirchspielen Südwest-Estlands.